

HAZAR–MACAR İLİŞKİLERİ

István ZIMONYI*

Giriş

Macar tarih yazımında Hazar–Macar ilişkileri konusunda önemli görüş farkları vardır.¹ Yaygın bir görüşe göre Macarlar 7. yüzyıldan itibaren Hazar Kağanlığı'nın bir parçasıydı ve Macar boylar birliğinin bağımsızlığı iki aşamada gerçekleşmişti: İlki 9. yüzyılın başlarında, 830 civarında ve daha sonra 870'lerde.² Diğer bir temel görüş ise Macarların 9. yüzyılın başlarında Hazarlara yaklaştığı ve 830'larda birbirlerine düşman olduklarıdır. Hazarlar daha sonra 840 ile 860 yılları arasında Macar boylar birliğini egemenlikleri altına almış, ancak 870'lerde Macarlar bağımsızlıklarını kazanmayı başarmışlardır.³ İki temel kavramın ortak özelliği, yurt tutuş (895) öncesinde Macar boylar birliğinin bağımsızlık statüsüdür. Ancak bu iki görüş birbiriyle uyumlu değildir.

Bu çalışma, söz konusu farklı görüşlerin ortaya çıkmasına neden olan çelişkileri incelemeyi ve yeni bir yorum sunmayı amaçlamaktadır. Hazar–Macar ilişkisinin 7. ve 8. yüzyıllardaki algılanışı temelde dilbilimsel-tarihsel hususlardan etkilenmiştir, ancak entelektüel, ideolojik, politik eğilimler ve çağın ruhu da bu sorunu etkilemiştir. Hazar sarayının Yahudiliğe geçişi ve bu konunun 20. yüzyılda tarih literatürüne girmesinin de ciddi bir tesiri olmuştur. Ayrıca, Hazar dilinin Türk dilleri arasında sınıflandırılması ve bunun tarihsel sonuçları da önemli bir faktördür. Ceyhânî geleneğinin yorumlanması da 830 ve 870 yılları arasındaki ilişkide belirleyici etkenlerden biridir.

* Szeged Üniversitesi, Tarih Enstitüsü, Orta Çağ Araştırmaları Bölümü, Szeged, Macaristan;
ORCID ID: 0000-0002-4644-2969; istvan.zimonyi@gmail.com

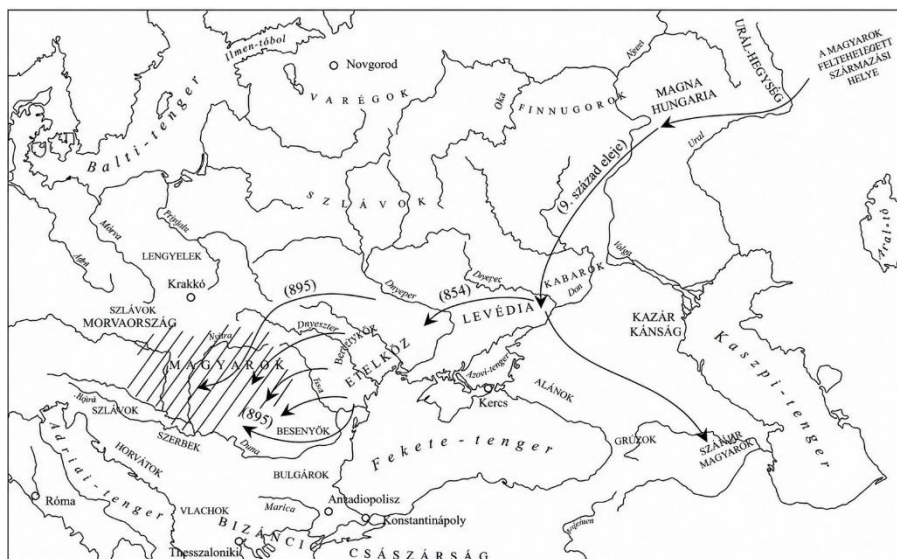
¹ Macar–Hazar ilişkilerine genel bir bakış için bkz. Tóth, 2000, 637–654; Róna-Tas, 2007, 269–278; Zimonyi, 2016, 344–354.

² Gombocz, 1923; Németh, 1930, 125–126, 151, 154; Ligeti, 1986; Róna-Tas, 1996.

³ Gombocz, 1912, 194, 204; Németh, 1991, 182–183, 218–228. Czeglédy, 1985, 118–119; Kristó, 1996; Kristó–Makk, 2001, 11, 21–22, 29, 38–39, 45–7, 52; Tóth, 2015; Türk, 2023.



Görse 1. Macarların göçeri (Gombocz, 1923; Németh, 1930; Róna-Tas-Berta, 2011)



Görse 2. Macarların göçeri (Gombocz, 1912; Németh, 1991, Czeglédy, 1985; Kristó, 1996; Makk, 2009)

İbn Rüste'nin, Hazarların Macarlara karşı savunmasını anlattığı pasaj da ayrıntılı olarak analiz edilecektir. Bizans İmparatoru Konstantin Porphyrogennitus tarafından derlenen *De Administrando Imperio*'nun (DAI) 38, 39 ve 40. bölümleri Hazar-Macar ilişkisini ayrıntılı olarak ele almaktadır. Hazarların tarihindeki ana olaylar ve Doğu Avrupa'daki rolleri de incelenmeyi hak etmektedir. Son olarak, Hazar Kağanlığı'nın Macar boylar birliğinin oluşum sürecindeki rolü ele alınacaktır.

Hazarların Yahudiliğe geçişi – 20. yüzyıldaki algılanışı

Bu durum, Macar-Hazar ilişkisinin algılanışını resmi olarak hiçbir zaman etkilememiş, ancak tarihçilerin değerlendirmelerinde her zaman var olmuş ve hâlâ da var olmaya devam eden önemli bir faktördür. Hazar kağanı 9. yüzyılda Yahudiliği kabul etmiştir. Kağanın bu tercihini etkileyen nedenler yeniden kurgulanabilir. Çevresinde iki büyük güç vardı: Bizans ve Halifelik. Hazar kağanı için Hristiyanlığı ya da İslam'ı benimsemek, bu iki büyük güçten birinin hükümdarına resmen tabi olmak ve aynı zamanda bu durumun kağanlık üzerinde belirleyici bir kültürel etkiye sahip olacağını kabul etmek anlamına geliyordu. Yahudiliğin benimsenmesinin böyle bir sonucu olmayacağından ve aynı zamanda Yahudi tüccarların Hazar Kağanlığı içinde önemli bir rol oynamasından dolayı, Hazar kağanının seçimi makuldür. Yahudiliğin ne ölçüde yayıldığı ise tartışmalıdır, ancak her halükârda kağan ve çevresi Yahudiliğe geçmiştir.⁴

20. yüzyıl Macar tarih yazımı Yahudi sorununun gelişiminden açıkça etkilenmiştir. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Hazar adı, Macar kamu bilincinde Yahudi ile eşanlamlıydı ve antisemitizm resmi Macar siyasetinde yer bulmaktaydı. Ek olarak Holokost'un çözülememiş travması da varlığını sürdürüyordu. Ayrıca, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından gelen komünist diktatörlük, Yahudi sorununun yatıştırılmasına herhangi bir katkıda bulunmamıştır.

Yahudi sorununun 20. yüzyıldaki gelişimi, ciddi tarih çalışmalarında Hazar-Macar ilişkisinin algılanışını doğrudan etkilememiştir, ancak dolaylı olarak başka yönlerde dayanan görüşleri güçlendirmiş olabilir. Şunu açıkça

⁴ Golden, 2007, 123–162; Uhrman, 2020, 8–74.

belirtmek gerekir ki, 9. yüzyıl Hazar ve 20. yüzyıl Yahudi sorunu arasında tarihsel olarak hiçbir açıdan bağlantı kurmak mümkün değildir.

Hazarların dili

Macarların tarihine dair yazılı kaynaklara yalnızca 9. yüzyıldan itibaren rastlanmaktadır. Macar boy birliğinin 5–8. yüzyıllardaki göç yollarının yeniden inşası, esas olarak Macarcadaki Eski Türkçe alıntı kelimelerden elde edilen tarihsel sonuçlara dayanmaktadır.⁵ Zoltán Gombocz, Macar dilinde 895’ten önce yer alan Eski Türkçe kökenli alıntı sözcüklerin çoğunluğunu Bulgar-Türk lehçeleriyle açıklamıştır.⁶ Bu terimle, 5. yüzyıldan 7. yüzyıla kadar Karadeniz’in kuzeyindeki Bulgarların, 7. yüzyılın sonunda Aşağı Tuna’nın güneyindeki Balkanları işgal eden Tuna Bulgarlarının ve Volga-Bulgarlarının dilini kastetmektedir. Çuvaşça, Volga Bulgarlarının üç dil lehçesinden⁷ birinin torunu olarak kabul edilebilir.

Hazar dili aynı zamanda, Gombocz tarafından Hazar etnonimi ve Hazar başkentinin adlarından biri olan Sarıgşın’a dayanarak Genel-Türkçe olarak tanımlanmıştır. Buna göre, Gombocz ilk olarak Macarcadaki Bulgar Türkçesi alıntı kelimelerin Volga–Kama bölgesinde, 600 ile 800 yılları arasında Volga Bulgarlarından alındığını öne sürmüştür. İlk tarih, Volga Bulgarlarının Volga–Kama bölgesine göç ettikleri zaman, ikincisi ise Macarların güneye doğru hareket ettikleri zamandı. Gombocz fikrini değiştirdi ve Macarların, Bulgar Türkçesi konuşan nüfusla temasların yerini 463–600 yılları arasında Kuban bölgesine yerleştirdi. Macarlar, 463’ten kısa bir süre önce Onogur-Saragur-Ogur göçünün bir sonucu olarak Volga–Kama bölgesinden Kafkasya eteklerine taşınmış ve 600 civarında Volga Bulgarlarının kuzeye doğru göç etmesiyle bu temasları kesilmiştir. Bu teoriler, Hazar dilinin Macarca ile temasa geçmediği varsayımına dayanıyordu, çünkü bu durumun dilsel malzemeye yansımaları gerekirdi.⁸

⁵ Son literatür için bkz. Ligeti, 1986; Róna-Tas-Berta, 2011.

⁶ Gombocz, 1912.

⁷ Agyagási, 2019, 160–183.

⁸ Czeglédy, 1985, 156–63. Károly Czeglédy, teorilerin gelişimini ayrıntılı olarak analiz etti.

András Róna-Tas, Hazar etnoniminin var olmayan bir *qaz- ‘dolaşmak’ fiilinden türetildiğini ve orijinal Türkçe biçiminin qasar olduğunu ve belki de caesar unvanından kopyalandığını göstermiştir.⁹

Lajos Ligeti, yazılı kaynaklardaki Hazar terimlerini ve Macar dilinde korunan unvanları, ayrıca Kiev’deki Hazar mektubunun runik kimlik doğrulamasını gözden geçirerek, Hazar dilinin de Bulgar Türkçesi/Çuvaşça tipi Türkçe koluna ait olduğu sonucuna vardı.¹⁰ Bu da Macarcadaki Eski Türkçe kökenli sözcüğünün kaynağını Hazar Kağanlığı dışında arama zorunluluğunu ortadan kaldırmıştır. Tarihsel olarak bu, Macar boylar birliğinin Hazar Kağanlığı’nın yakınında veya içinde oluşmuş olabileceği ve göç teorilerinin klasik yaklaşımının artık geçerli olmadığı anlamına gelir.

Macar–Hazar ilişkileri üzerine Ceyhânî

Ceyhânî’nin¹¹ metni bize İbn Rüste,¹² Gerdîzî,¹³ Mervezî¹⁴ ve diğer yazarların eserlerinden ulaşmıştır. Macaristan bölümünde, Macar–Hazar ilişkisine dair bu yorumu yalnızca İbn Rüste muhafaza eder: “Söylendiğine göre, eski zamanda Hazarlar, Macarlardan ve etraflarındaki diğer komşu kavimlerden

⁹ Róna-Tas, 1982, 349–380; Róna-Tas–Berta, 2011, 6.

¹⁰ Ligeti, 1986, 475–493.

¹¹ Macaristan bölümüne ilişkin son tartışmalar için bkz. Zimonyi, 2016.

¹² İbn Rusteh: BGA VII, 142–143; Lewicki, 1977, 32–35; Göckenjan–Zimonyi 2001, 64–75; Zimonyi, 2016, 38–39; Şeşen, 1998, 38: Macarlar: Etraflarındaki Slavların hepsine galip gelirler. Onlara ağır vergiler koyarlar. Slavlar Macarların elinde esir gibidirler. Macarlar ateşe taparlar. Slavlar üzerine yağma akını yaparak aldıkları esirleri deniz sahiline götürürler. Bu esirleri Rum ülkesinin girişindeki Kerh (Çarşı) denen yere götürürler. Rivayet edildiğine [söylendiğine, IZ] göre, eski zamanda Hazarlar, Macarlardan ve etraflarındaki diğer komşu kavimlerden korunabilmek için onlarla aralarına hendek kazmışlardı. Macarlar aldıkları esirleri Kerh denen yere getirince Rumlar denizden çıkar ve bahsedilen yerde çarşı kurarlar. Macarlar onlara esir vererek Rum dibâsı, zilliyat (?) vs. [yünlü halılar, IZ] gibi rum eşyaları alırlar.

¹³ Gerdîzî: Hâbîbî, 1963, 274; Martinez, 1982, 159–163; Göckenjan–Zimonyi, 2001, 172–178; Zimonyi, 2016, 40–43; Şeşen, 1998, 85. Macarlar: Bunlar daima Slavlara galip gelirler. Devamlı onlardan haraç ve esir alırlar. Ve Macarlar ateşperesttirler. Oğuzlara, [etraflarındaki, IZ] Slavlara, Ruslara giderek oralardan esir getirirler. Bu esirleri Rum’a götürürler, satarlar.

¹⁴ Minorsky, 1942, 22, 35; Göckenjan–Zimonyi, 2001, 252; Zimonyi, 2016, 50–51.

korunabilmek için onlarla aralarına hendek¹⁵ kazmışlardı.”¹⁶ Bu cümle özel bir ilgiyi hak etmektedir çünkü Macarların fetihten önce Hazarlardan bağımsız olduklarına dair önemli bir argümandır. Dahası, Joseph Marquart bu pasajı Bizans kaynaklarında kaydedilen Sarkel kalesinin inşasıyla ilişkilendirmiştir.¹⁷ 839 yılında Hazar kağanının isteği üzerine Bizanslılar Don Nehri kıyısında bir kale inşa etmişlerdir.¹⁸ İbn Rüste’nin bu ifadesi ile desteklenen Macarların yurt tutuş öncesi bağımsızlıkları; Macar tarih yazımının temel bir ilkesi haline gelmişti. Czeglédy, bu ifadenin ana metnin tarihi olan 870’lere atıfta bulunmadığını, ancak olayı 830’lara tarihlendiren en erken kronolojik katmanı temsil ettiğini vurgulamıştır.¹⁹

Mihály Kmoskó, hendek kazmayla ilgili ayrıntının bir enterpolasyon/ekleme olduğunu, çünkü “deniyor ki” şeklindeki başlangıç ifadesinin Arap yazarlar tarafından genellikle başka bir yazardan alıntı yaparken kullanıldığını belirtmiştir.²⁰

İbn Rüste, Gerdîzî ve Mervezî’nin eserlerinde Ceyhânî geleneğini koruyan paralel pasajlar karşılaştırıldığında, Mervezî’nin Slavlarla ilgili Macar bölümünden yaptığı alıntının dört birime ayrılabilceği sonucuna varılabilir.

¹⁵ İbn Rüste “hendek” (*khandaqa*) terimini kullanarak Muhammed Peygamber’in biyografisindeki meşhur hendek savaşı olayına atıfta bulunmuş olabilir. Bilindiği gibi, Hz. Muhammed 31 Mart 627’de Medine’de Mekkeliler tarafından yaklaşık 7-10.000 piyade ve 600 atlı ile saldırıya uğramıştır. Hz. Muhammed’in sadece 3.000 adamı ve yaklaşık 12 atlısı vardı, bu nedenle Pers kökenli bir Müslüman’ın tavsiyesi üzerine Medine’nin kuzey ovasını korumak için bir hendek kazıldı, geri kalanı ise lav akıntılarıyla iyi bir şekilde savunuldu. Saldırganlar hendeğe karşı etkili bir önlem bulamadılar ve havanın soğumasıyla birlikte savaş uzadı. Böylece, yaklaşık iki hafta sonra Mekkeliler geri çekildi (Kuran 33:9–27). Macartney bu hendeği Kırım Yarımadası’nı kuzeyden kapatan Perekop hendeği ile özdeşleştirmiştir (Polgár, 2001, 113). İmparator Konstantin’in Kırım’a giden yolu tarif etmesi de bunu desteklemektedir: “*Şimdi Meotis’in söz konusu körfezi, Dinyeper Nehri’ne yakın olan Nekropyla’ya yaklaşık dört mil yaklaşır ve eskilerin bir hendek kazarak Kerson’un tüm topraklarını ve iklim bölgelerini ve yaklaşık bin ya da biraz daha fazla mil boyunca uzanan Bosphorus topraklarını çevreleyerek denize girdikleri yerde onunla buluşur. Ancak uzun yıllar içinde bu hendek doldu ve büyük bir orman haline geldi ve Peçeneklerin Kerson’a, Boğaz’a ve iklim bölgesine geçmeleri için sadece iki yol var.*” (DAI 186–187).

¹⁶ BGA, VII, 142–143; Lewicki, 1977, 34–35; Göckenjan–Zimonyi, 2001, 73–75; Zimonyi, 2016, 38–39.

¹⁷ Marquart, 1903, 27–8.

¹⁸ DAI 182–5; Belke–Soustal, 1995, 199–201.

¹⁹ Czeglédy, 1985, 42, 119.

²⁰ Kmoskó, 1997, 209, not 834.

Mervezî	İbn Rüste	Gerdîzî
1. Etraflarındaki Slavlara, Ruslara galip gelirler.	1. Etraflarındaki Slavların hepsine galip gelirler.	1. Bunlar daima Slavlara galip gelirler.
	Onlara ağır vergiler koyarlar. Slavlar Macarların e- linde esir gibidirler.	Devamlı onlardan haraç ve esir alırlar.
	Macarlar ateşe taparlar.	Macarlar ateşperesttirler.
2. ...onlardan esir alırlar	Slavlar üzerine yağma a- kınları yaparak aldıkları e- sirleri deniz sahiline götü- rürler.	1. Etraflarındaki Slavlara, Ruslara galip gelirler. 2. ...onlardan esir alırlar
3. Bu esirleri Rum'a götürler.	Bu esirleri Rum ülkesinin girişindeki Kerh (Çarşı) denen yere götürürler.	3. Bu esirleri Rum'a gö- türler.
	Söylendiğine göre, eski za- manda Hazarlar, Macarlar- dan ve etraflarındaki di- ğer komşu kavimlerden korunabilmek için onlarla aralarına hendek kazmış- lardı.	
4. ...ve orada satarlar.	Macarlar aldıkları esirleri Kerh denen yere getirince Rumlar denizden çıkar ve bahsedilen yerde çarşı ku- rarlar. Macarlar onlara e- sir vererek Rum dibası, yünlü halılar gibi Rum eş- yaları alırlar.	4. ...ve orada satarlar.

İlk birim, İbn Rüste ve Gerdîzî'nin metinlerinde aynıdır. Neredeyse kelimesi kelimesine aynı olan dört birim, Gerdîzî'nin alıntılanan metninin sonunda yer alır ve onun temel metin olabileceğini açıkça kanıtlar. Buna ek olarak, orijinal dört birimin izleri, İbn Rüste'nin çok sayıdaki metinsel varyasyonlarında da bulunur. Temel metnin daha sonraki gelişimi paralel metinler aracılığıyla yeniden kurgulanabilir. İlk birimden sonra, İbn Rüste ve Ger-

dîzî, Macarların Slavlardan yiyecek talep ettiğini ve onları köle olarak tuttuklarını belirten ortak bir ekleme yapar ve ardından bağlamı bozan başka bir konuya, Macarların dinine atıfta bulunur. Gerdîzî'nin daha sonra temel metni tekrarlaması da bunu göstermektedir.

Ancak İbn Rüste orijinal düşünce çizgisine geri döner ve yeni ayrıntılar ekleyerek anlatıyı sürdürür. Bunların arasında ticaretin gerçekleştiği Bizans limanının adı ve köle ticareti karşılığında elde edilen malların listesi yer alır. Bu son kısma, Hazar–Macar bağlantısıyla ilgili bir cümle eklenmiştir. Dolayısıyla, İbn Rüste'nin metni dört farklı elin izini taşımaktadır.

Temel metin 870 ile 895 yılları arasında yazılmış olmalıdır. Daha sonra 910 ve 940 yılları arasında Ceyhânî tarafından iki kez genişletilmiş. Her halükârda, 10. yüzyılın sonunda Ceyhânî'nin coğrafya eserinin daha kısa ve daha uzun bir versiyonu olduğunu biliyoruz. İlk eklemeyi yeşil, ikincisini kırmızı yaptım. Dördüncü el mavi renktir ve bu interpolasyon açıkça İbn Rüste'nin metninin son katmanıdır. Dolayısıyla, 830'lu yıllardaki olaylarla ilgili geçerli bilgiler taşıması neredeyse imkânsızdır.²¹

İbn Rüste'nin bu yorumu, 9. yüzyılda Hazar Kağanlığı içinde yaşanan bir kriz dönemine, örneğin, Konstantin'in bahsettiği iç savaş ve Kabarların ayrılmasına ya da Hazar gücünün zayıfladığı 10. yüzyıla atıfta bulunuyor olabilir. Bu pasajda Hazarların 839'da Macarlara karşı bir kale inşa ettiğine ya da Macarların o dönemde Hazar kağanından bağımsız olduklarına dair hiçbir kanıt yoktur.

Bizans İmparatoru Konstantin'in Hazar–Macar ilişkileri üzerine görüşleri

İmparator Konstantin *De Administrando Imperio*'nun 38. bölümünde Macar Hanedanlığı'nın kaynaklarını kullanarak Macar–Hazar ilişkisine dikkat çekmiştir:

“Türk milleti, Hazar'ın yanında, Lebedias'ın adıyla anılan ve tıpkı ondan sonra gelenlerde olduğu gibi, rütbesi sayesinde voyvoda olarak adlandırılan ilk voyvodaları nedeniyle Lebedia denilen yerde uzun yıllar yaşamıştır. Şu an burada, yani bahsini ettiğimiz Lebedia'da, Chin-

²¹ Zimonyi, 2016, 309–312.

gilous da denilen Chidmas Nehri geçmektedir. O dönemlerde onlara Türk'ten ziyade, her nedense Sabartoi asphaloi denilmektedir. Türklerin, yedi kavmi bulunmakla beraber, hiçbir zaman – yerli ya da yabancı – beyleri/prensleri olmamıştır, bunun yerine aralarında voyvodalar bulunmaktadır, ki bunların ilki, bahsedilmiş olan Lebedias'tır. Üç yıl boyunca Hazarlarla beraber yaşamışlar ve tüm savaşlarda onlarla ittifak halinde savaşmışlardır. Cesaret ve ittifakları nedeniyle Hazar'ın hakani, yiğitliğinin namı ve soyunun şerefliliği nedeniyle Türklerin ilk voyvodası olan Lebedias'a, evlenip çocuklarının olması için, soylu bir Hazar hanımefendisi vermiştir; ancak bu Lebedias'ın, Hazar hanımefendisinden hiç çocuğunun olmadığı ortaya çıkmıştır. Önceden kendilerine Kangar (bu Kangar kelimesi, onlar arasındaki soyluluk ve cesareti belirtmektedir) denilen Peçenekler, şimdi savaşmak üzere Hazarlara karşı ayaklanmış ve yenilerek kendi topraklarını terk etmeye ve Türklerin topraklarına yerleşmeye zorlanmışlardır. Savaşta, Türkler ile o dönem Kangar denilen Peçenekler katıldığında, Türk ordusu yenilgiye uğratılıp ikiye bölünmüştür. Bir kısım, doğu tarafına gidip İran bölgesine yerleşmiştir. Günümüzde antik Türk ismiyle onlara, Sabartoi asphaloi denilmektedir; ancak diğer kısım, voyvoda ve liderleri olan Lebedias eşliğinde, şu an Peçeneklerin yaşamakta olduğu ve Atelkouzou denilen batı bölgesine yerleşmiştir. Kısa bir süre sonra, Hazar'ın bu hakani, Türklerle bir mesaj göndererek ilk voyvodaları Lebedias'ın, kendisine gönderilmesini talep etmiştir. Bu nedenle de Lebedias, Hazar hakanına gidip, neden onun kendisine gelmesini istediğini sormuştur. Hakan da ona şöyle demiştir: “Türkler içinde soylu, akıllı ve cesaretli olduğunuzdan, sizi, milletinizin beyi/prensi olarak tayin etmek üzere davet ettik; söz ve emirlerimize itaat ediniz.” Ancak o, hakana şöyle yanıt vermiştir: “Bana karşı olan saygınlığınız ve amacınıza oldukça hürmet ve teşekkür ederim, fakat bu yönetim için yeterince güçlü olmadığım için, size itaat edemem; buna karşın, adı Almoutzis olan, benim haricimde başka bir voyvoda daha var ve onun da Arpad isimli bir oğlu var, bu ikisinden birini ya Almoutzis ya da Arpad'ı, bey/prens yapın ve onlar, sözlerinize itaat etsin.” Hakan, bu durum karşısında memnun olmuş ve bazı adamlarını, onunla gitmek üzere, Türklerle göndermiştir ve onlar Türklerle meseleyi konuştuktan sonra Türkler, Almoutzis'den ziyade, üstün nitelik-

lere sahip olup aklına, görüşüne ve cesaretine hayran olunan ve yönetme yeteneği bulunan Arpad'ı tercih etmişlerdir ve böylece, Hazar geleneklerine ya da zakanona göre onu, beyleri/prensleri ilan etmişlerdir. Arpad'dan önce Türklerin hiç başka bir beyi/prensi olmamıştır. Günümüzde bile Türkiye beyi/prensi, onun ailesinden gelmektedir. Birkaç sene sonra Peçenekler, Türklere saldırmış ve beyleri/prensleri Arpad'la beraber, onları ülkeden atmışlardır. Kaçmakta ve yaşamak üzere bir yer arayışında olan Türkler, karşılık olarak gelip büyük Moravia sakinlerini kovmuşlar ve günümüzde dahi Türklerin yaşamakta olduğu topraklara yerleşmişlerdir. O gün bugündür Türkler, Peçeneklerin saldırısına hiç uğramamıştır.”²²

Alıntılanan metin, Levedi yönetimindeki Macar boylar birliğinin Hazar Kağanlığı'nın bir parçası olduğunu, onlara yardımcı birliklerle hizmet ettiğini²³ ve Árpád Hanedanlığı'nın iktidarının meşruiyetinin Hazar Kağanı tarafından atanmasından kaynaklandığını açıkça ortaya koymaktadır.²⁴

DAI'nın 39. ve 40. bölümleri Hazar kökenli Kabarların hikâyesidir, ancak onlar bir iç savaş sırasında isyan etmişler ve yenilerek Macar boylar federasyonuna katılmışlardır. Böylece Kabar olarak bilinen Hazarlar, Macar boylar federasyonunun bir parçası oldular.²⁵

Hazar Kağanlığı'nın Doğu Avrupa'daki tarihsel rolü

Hazar Kağanlığı, merkezi Kafkasya'nın kuzeyinde ve daha sonra aşağı Volga'da bulunan Batı Türk Kağanlığı'nın ardılı bir devlettir.²⁶ 626 yılında Persler ve Avarlar Konstantinopolis'i kuşatmaya başladılar. Bizans diplomasisi tehlikeyi önlemek için harekete geçti: Bizans İmparatoru Herakleios, tebaaları olan Hazarları 628'de Kafkasya üzerinden Perslere saldırmaya gönderen Batı Türkleriyle ittifak yaptı. Avarların başarısız Konstantinopolis ku-

²² Koçak, 2017, 69; DAI, 170–3; Moravesik, 1984, 42–5; Belke–Soustal, 1995, 187–91.

²³ Zimonyi, 1997, 462–464.

²⁴ Zimonyi, 1997, 467–468. DAI'nın 38. bölümünde Hazarların rolüne ilişkin tartışmalar üzerine inceleme: Tóth, 2000, 637–654; 2019, 15–23; 2020, 155–169.

²⁵ Tóth, 2016, 3–22.

²⁶ Hazarların tarihi hakkında çok sayıda mükemmel özet mevcuttur. Arkeolojik bakış açısı: Artamonov, 2002; Pletnjowa, 1978; Türk, 2023; tarihsel çalışmalar: Dunlop, 1954; Ludwig, 1982; Novosel'cev, 1990; Brook, 1999; Golden–Ben-Shammai–Róna-Tas, 2007; Zhivkov, 2015.

şatması, Kubrat'ın Karadeniz'in kuzeyinde imparatorluk kurmasına yol açan ciddi karışıklıklara neden oldu.

Çinliler 630 yılında Doğu Türklerini yenerek boyun eğdirdiler; aynı zamanda iç kriz Batı Türklerini zayıflattı ve bu da Hazarların Kafkasların kuzeyinde özerk yönetim sürecini başlatmaları için bir fırsat sağladı.

630'larda Arabistan'daki yeni güç olan Halifelik, Bizans ve İran'a saldırdı ve İran'ı, Suriye'yi ve Mısır'ı fethetti. Müslüman birlikler 640'lar da Kafkasya'ya ulaştı. Kafkasya'yı 652'de geçtiler ve Hazarlara karşı ciddi bir başarı sağlayamadılar; bu da Hazarların konumunu sağlamlaştırdı. Sonraki elli yıl her iki taraf arasında barış içinde bir arada yaşama olarak nitelendirilebilir. Batı Türkleri 659'da Çinlilere boyun eğdi ve bu durum Müslümanlara karşı kazanılan zaferle birlikte Hazarlar için bağımsız bir Kağanlığın kurulması için bir kapı açtı. Batı komşusu Kubrat'ın imparatorluğu du. Hazarlar, Kubrat'ın 670'lerde veraset krizi nedeniyle ölümünden sonra onlara saldıracak kadar güçlüydü. Halkın bir kısmı Hazar kağanına boyun eğerek yaşadıkları yerde kaldı ve diğer boylar batıya göç etti. Bu sonunculardan Asparuk liderliğindeki Onogundur-Bulgarlar Tuna Bulgar Devleti'ni kurarken, büyük olasılıkla Onogur olarak adlandırılan başka bir grup Karpapat Havzası'na yerleşti. Hazarlar güçlerini Karadeniz'in kuzeyindeki topraklara kadar genişlettiler. 680 yılına gelindiğinde, Doğu Avrupa'nın tamamı Hazar kontrolü altındaydı.

700 yılından sonra Arap istilaları yeniden başladı. 722 yılına kadar, stratejik öneme sahip iki Kafkas geçidi olan Derbend ve Dariel geçitleri için savaşlar devam etti. Ancak 722'de Araplar büyük bir kuvvetle Hazar başkenti Balancar'a saldırdılar ve şehri ele geçirdiler. Bu, Hazar kağanını, ikametgâhını aşağı Volga'daki Etil'e taşımaya zorladı. Hazarlar, en güçlü karşı saldırılarını 730 yılında, büyük bir orduyu Daryal Geçidi'nden Azerbaycan'a ilerleterek başlattılar. Yollarına devam ederlerken, Ermenistan'ın Arap valisinin ordusunu bozguna uğratarak Halifeliğin merkezi bölgelerine giden yolu açtılar. Tehlikeyi gören halife, Hazarlara karşı büyük bir ordu göndererek işgalcileri Kafkasya'nın gerisine sürdü. Hazar Kağanlığı'nı yok etmek amacıyla en önemli çaba 737 yılında geldi. Daha sonra halife de olacak olan Mervan, ordusunu harekete geçirecek zamanı olmayan kağanı yanıltarak Kafkasya'nın her iki boğazına da sefer düzenledi. Mervan, aşağı Volga'daki Hazar başkentine ulaştığında kağanın kaçtığını duydu, bu sebeple şehri kuşatmaya başlamadı, kağanı Volga'nın sağ kıyısından kuzeye

doğru takip etti. Ordusunun bir kısmını Volga'nın karşısına gönderdi ve orada Hazar hükümdarının kalan son ordusunu yok ettiler. Mervan daha sonra kağanı İslam'ı kabul etmeye zorladı ve geri çekildi. Ancak Araplar, Hazar Kağanlığı'na önemli bir güç yerleştiremediler ve böylece askeri olarak egemenliklerini güvence altına alamadılar. Hazar hanedanlığının daha sonra Yahudi inancını benimsemesinin gösterdiği gibi, Hazar hükümdarının ve çevresinin İslam'a geçişi geçici oldu. Arapların Hazarlarla yaptığı savaşlar, Kafkaslar boyunca uzanan sınır hattında bir değişikliğe yol açmamıştır. Dolayısıyla, Franklar ve Bizanslılarla birlikte Hazarların da Arap fetihlerini, daha sonra Hristiyan Avrupa'nın şekilleneceği topraklardan uzak tuttuğu sonucuna varılabilir.²⁷

Halifelik ile Hazar Kağanlığı arasındaki ilişki Abbasilerin iktidara gelmesiyle kökten değişti. Yaklaşık 800 yılında Müslüman-Hazar ticareti gelişmeye başladı, ticaret yolu Kafkasya'nın geçitleri üzerinden eski askeri yolları takip ederek Volga ve Don boyunca kuzeye doğru ilerledi. Hazarlar çoğunlukla kürk, balmumu ve köle, Müslümanlar ise gümüş dirhem ödüyorlardı. Bu ticari mallar orman bölgesinde bulunduğu için Hazarlar güçlerini Fin-Ugor (Burtas) ve Slav (Polyan, Severan, Vyatic) dillerini konuşan boyların yaşadığı ormana kadar genişlettiler. Kiev'in aslen bir Hazar yerleşimi olduğu da bilinmektedir. Böylece, göçebe Hazar Kağanlığı yavaş yavaş bir ticaret imparatorluğu haline geldi. Aynı zamanda, arkeolojik buluntularla izlenebilen Müslüman gümüş akışı, İskandinavya'da yaşayan Rusların ilgisini çekmiş ve onlar 9. yüzyılın başlarından itibaren Ladoga'da Rus Kağanlığı adı verilen ilk Doğu Avrupa merkezlerini kurmuşlar ve Volga ticaretine de dahil olmuşlardır.

Hazar Kağanlığı'nın tarihinde belirleyici bir değişiklik, 895 yılı civarında Peçeneklerin batıya doğru göç etmesiyle gerçekleşti. Peçeneklerin Kafkasya eteklerine yerleşmesini engelleyebilmiş olsalar da artık Don'un batısındaki topraklarını savunacak güce sahip değillerdi. Bu yüzden Macar boylar birliği, topraklarını terk etmek ve Karpat Havzası'na taşınmak zorunda kaldı. Bu hareketle birlikte, Karadeniz çevresindeki bölgenin Hazar egemenliği altında olmaktan çıktığı açıktır. Dinyeper boyunca uzanan bu bozkır kuşağının kuzeyinde yaşayan Slav kabileleri üzerinde kontrol sağlamak da artık mümkün değildi. Ruslar güneye doğru genişleyerek bu bölge-

²⁷ Dunlop, 1967, 41-87.

nin kontrolünü ele geçirdiler ve 10. yüzyılda merkezi Kiev olan büyük bir imparatorluk kurdular. Diğer faktör ise İslam dünyasıyla olan ticaret yollarının değişmesiydi. Samanilerin Maveraünnehir’inden başlayarak Harezmi, Kazak bozkırları ve Ural Nehri üzerinden Volga–Kama’nın birleştiği yere uzanan ticaret yolu önem kazandı. Bu durum, Volga Bulgar devletinin yükselişine de katkıda bulundu. Böylece 9. ve 10. yüzyılların başında Hazar Kağanlığı ciddi bir kriz yaşadı, Don’un batısındaki topraklarını kaybetti ve ticaretteki tekeli Volga Bulgarları tarafından tehdit edildi. Hazar Kağanlığı fiilen Kafkasya etekleri ve aşağı Volga ve Don ile sınırlandırıldı ve Hazar sarayı 10. yüzyılda ticareti vergilendirmekten elde ettiği gelirin beşte birini kaybetti.²⁸

Hazar Kağanlığı 7. yüzyılın ortalarından 10. yüzyıla kadar Doğu Avrupa’nın baskın büyük gücü olmuştur.

Hazar Kağanlığı ile Macar etnogenezi arasındaki ilişki

Jenő Szűcs’ün çalışması, kabile bilincine sahip büyük bir etnik topluluk haline gelen Macar boylar birliğinin oluşumunun incelenmesinde belirleyicidir.²⁹ Bu özel etnik kimlik biçimini üç açıdan tanımlamıştır:

1) Ortak bir dil ve kültüre sahip, ortak bir atadan gelen, nispeten büyük, homojen, kan bağı olan bir topluluk. Kan bağı hayalidir, ortak köken inancı köken efsaneleriyle kendini gösterir (Hunor ve Magor).

2) Grup, güçlü bir monarşik yönetim altında siyasi olarak örgütlenmiştir. Yalnızca iki ya da üç yüzyıl boyunca varlığını sürdüren istikrarlı bir siyasi yapı, dil ve kültür birliğinin oluşması ile farklı alt gruplar arasında ortak köken inancının yayılması için bir temel sağlayabilir.

3) Sosyal açıdan topluluk tabakalaşmıştır; ancak bireylerin çoğu aynı gelenekleri ve yasaları paylaşmaktadır. Zihinlerindeki belirleyici faktörler, ortak köken inancının yanı sıra, ortak hukuk, gelenek, din ve tüm bunlar için bir araç olan ortak dildir. Bu model, ortak köken, gelenek ve dile dayalı etnik bilincin, siyasi iktidara sadakat ve özgürler için ortak hukuk bilinciyle örtüştüğü durumlarda geçerlidir.³⁰

²⁸ Noonan, 1997, 253–318; Kovalev, 2004, 97–129.

²⁹ Szűcs, 1992.

³⁰ Szűcs, 2022, 85–107.

Macarların etnik bilincinin oluşma süreci, 370’lerde Hunların, ardından 463’ten kısa bir süre önce Saragurların, Onogurların ve Ogurların, 500 civarında Sabirlerin ve 550’lerde Avarların batıya doğru hareketini de içeren 370 ile 550’ler arasındaki düzenli göç dalgalarından sonra başlamış olabilir. Sık sık yaşanan göç dalgalarının ardından Hazarlar 300 yıldan fazla süren istikrarlı bir siyasi varlık kurdular, ve kağanlıkları Doğu Avrupa’da hakim güç oldu. Macarlar için, etnik bütünleşmenin onsuz gerçekleşemeyeceği siyasi yapının istikrarı Hazar Kağanlığı tarafından sağlanmıştır.³¹

Özetle, Hazar Kağanlığı Macar boylar birliğinin oluşumunda ve sağlamlaştırılmasında önemli bir rol oynamıştır. İmparatorluk yapısının istikrarı, Macar halkının etnik birleşmesini, siyasi konsolidasyonunu ve askeri gücünün güçlenmesini sağladı. 9. yüzyıla gelindiğinde, Macar boylar birliğinin liderinin siyasi ağırlığı o kadar artmıştı ki, Hazar hiyerarşisinde üçüncü unvanı elde etmişti. Açıkçası, Macar boy ittifakının manevra alanı artmış ve Hazar sarayının politikaları üzerinde belirleyici bir etki yaratabilmişti. Her halükârda, Karpat Havzası’nın fethiyle birlikte Macar boylar birliği nihayet Hazar etki alanından çıktı, ancak Macar hanedanlığı meşruiyetini Hazar kağanının atanmasına bağladı ve Hazar kökenli Kabar boyları Macar boylar federasyonuna katıldı.

Kaynakça

Yazılı kaynaklar

BGA = *Bibliotheca Geographorum Arabicorum*, I–VIII. Ed. de Goeje, M. J., Lugduni-Batavorum 1870–1894.

DAI = Constantine Porphyrogenitus, *De Administrando Imperio*. Greek text edited by Moravcsik, Gy., English translation by R. J. H. Jenkins. New York, 1967.

Agyagási, K. (2019). *Chuvash Historical Phonetics. An areal linguistic study with an Appendix on the Role of Proto-Mari in the History of Chuvash Vocalism*. Turcologica 117. Wiesbaden.

Artamonov M. I. (2002). *Istoriâ Hazar*. St. Petersburg.

³¹ Szűcs, 2022, 102.

- Belke, K. – Soustal, P. (1995). *Die Byzantiner und ihre Nachbarn. Die De Administrando Imperio genannte Lehrschrift des Kaisers Konstantinos Porphyrogennetos für seinen Sohn Romanos*. Übersetzt, eingeleitet und erklärt von Klaus Belke und Peter Soustal. Byzantinische Geschichtsschreiber 19. Wien.
- Brook, K. A. (1999). *The Jews of Khazaria*. New Jersey–Jerusalem.
- Czeglédy, K. (1985). *Magyar őstörténeti tanulmányok*. Budapest.
- Dunlop, D. M. (1954). *The History of the Jewish Khazars*. Princeton.
- Göckenjan, H. – Zimonyi, I. (2001). *Orientalische Berichte über die Völker Osteuropas und Zentralasiens im Mittelalter. Die Ġayhānī-Tradition (Ihn Rusta, Gardīzī, Ĥudūd al-ʿĀlam, al-Bakrī und al-Marwazī)*. Veröffentlichung der Societas Uralo-Altaica 54. Wiesbaden.
- Golden, P. B. (2007). The Conversion of the Khazars to Judaism. Golden, P. B. – Ben-Shammai, H. – Róna-Tas, A. (Eds.), *The World of the Khazars. New Perspectives Selected Papers from the Jerusalem 1999 International Khazar Colloquium*. Leiden–Boston, 123–162.
- Gombocz, Z. (1912). *Die bulgarisch-türkischen Lehnwörter in der ungarischen Sprache*. Helsingfors.
- Gombocz Z. (1923). A magyar őshaza és a nemzeti hagyomány. *Nyelvtudományi Közlemények* 46, 1–33, 168–193.
- Ḥabībī ʿAbd al-Ḥayy (Ed.) (1963). *Abū Saʿīd ʿAbd al-Ḥayy ibn al-Ḍahāk ibn Maḥmūd Gardīzī, Zayn al-āḥbār*. Tehran.
- Kmoskó, M. (1997). *Mohamedán írók a steppe népeiről. Földrajzi irodalom*. Magyar Őstörténeti Könyvtár 10. Ed. Zimonyi, I. Budapest.
- Koçak, F. (2017). De Administrando Imperio ve Türk Tarihi Açısından Önemi. *Türk Tarihi Araştırmaları Dergisi – Journal of Turkish History Researches* 2(1), 48–74.
- Kovalev, R. K. (2004). What Does Historical Numismatics Suggest About the Monetary History of Khazaria in the Ninth Century? – Question Revisited. *Archivum Eurasiae Medii Aevi* 13, 97–129.
- Kristó, Gy. (1996). *Hungarian History in the Ninth Century*. Szeged.
- Kristó, Gy. – Makk, F. (2001). *A kilencedik és tizedik század története*. Szeged.

- Lewicki, T. (1977). *Źródła arabskie do dziejów słowiańszczyzny*, II/2. Wrocław–Kraków.
- Ligeti, L. (1986). *A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtt és az Árpád-korban*. Budapest.
- Ludwig, D. (1982). *Struktur und Gesellschaft des Chazaren-Reiches im Licht der schriftlichen Quellen*. Münster.
- Makk, F. (2009). A magyarság korai története. Miquel, M. – Sarobe, R. – Makk, F. – Tóth, Cs. (Szerk.), *Királylányok messzi földről. Magyarország és Katalónia a középkorban*. Budapest.
- Marquart, J. (1903). *Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge*. Berlin.
- Martinez, A. P. (1982). Gardīzī's Two Chapters on the Turks. *Archivum Eurasiae Medii Aevi* 2, 109–217.
- Minorsky, V. (1942). *Sharaf al-Zamān Tāhir Marvazi on China, the Turks and India*. Arabic text with an English translation and commentary by V. Minorsky. London.
- Moravcsik, Gy. (1984). *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai. Fontes byzantini historiae Hungaricae aevo ducum et regum ex stirpe Árpád descendunt*. Budapest.
- Németh Gy. (1930, 1991²) *A honfoglaló magyarság kialakulása*. Budapest.
- Noonan, Th. S. (1995–1997). The Khazar Economy. *Archivum Eurasiae Medii Aevi* 9, 253–318.
- Novosel'cev, A. P. (1990). *Hazarskoe gosudarstvo i ego rol' v istorii Vostočnoj Evropy i Kavkaza*. Moskva.
- Pletnjowa, S. A. (1978). *Die Chasaren. Mittelalterliches Reich an Don und Wolga*. Leipzig.
- Polgár, Sz. (2001). Sarkel. Márton, A. (Szerk.), *A Kárpát-medence és a steppe*. Magyar Őstörténeti Könyvtár 14. Budapest, 106–126.
- Róna-Tas, A. (1982). A kazár népnévről. *Nyelvtudományi Közlemények* 84, 349–380.
- Róna-Tas, A. (1996). *A honfoglaló magyar nép*. Budapest.
- Róna-Tas, A. (1999). *Hungarians and Europe in the Early Middle Ages*. Budapest.

- Róna-Tas, A. (2007). The Khazars and the Magyars. Golden, P. B. – Ben-Shammai, H. – Róna-Tas, A. (Eds.), *The World of the Khazars. New Perspectives Selected Papers from the Jerusalem 1999 International Khazar Colloquium*. Leiden–Boston, 269–278.
- Róna-Tas, A. – Berta, Á. (2011). *West Old Turkic. Turkic Loanwords in Hungarian*. Turcologica 84. Wiesbaden.
- Şeşen, R. (1998). *İslâm coğrafyacılarına göre Türkler ve Türk ülkeleri*. Ankara.
- Szücs, J. (1992). *A magyar nemzeti tudat kialakulása*. Magyar Őstörténeti Könyvtár 3. Szerk. Zimonyi, I. Szeged.
- Szücs, J. (2022). *The historical construction of national consciousness: selected writings*. Eds. Klaniczay, G. – Trencsényi, G. – Gyáni, G. Budapest–Vienna–New York.
- Tóth, S. L. (2000). Szövetség vagy vazallitás? (Megjegyzések a magyar–kazár kapcsolatokhoz). Piti, F. – Szabados, Gy. (Szerk.), „Magyaroknak eleiről.” *Ünnepi tanulmányok a hatvan esztendő's Makk Ferenc tiszteletére*. Szeged, 637–654.
- Tóth, S. L. (2015). *A magyar törzsszövetség politikai életrajza. (A magyarság a 9–10. században)*. Szeged.
- Tóth, S. L. (2016). The Qavars (Qabars) and their Role in the Hungarian Tribal Federation. *Chronica. Annual of the Institute of History, University of Szeged* 12, 3–22.
- Tóth, S. L. (2019). A *De Administrando Imperio* kazár történetei. *Acta Historica* CXLIV, 15–23.
- Tóth, S. L. (2020). A *De Administrando Imperio* 38. fejezetének forrásai. *Acta Historica* CXLV, 155–169.
- Türk, A. (2023). *Az Uráltól a Kárpátokig. Régészet és korai magyar történelem*. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 30 – Magyar Őstörténeti Kutatócsoport Kiadványok 8 – Studia ad Archaeologiam Pazmaniensia 30. Budapest–Szeged.
- Uhrman, I. (2020). *Kazárok, magyarok, zsidók*. Attraktor Könyvkiadó Kft.
- Zimonyi, I. (1997). The Concept of Nomadic Polity in the Hungarian Chapter of Constantine Porphyrogenitus' *De Administrando Imperio*. Berta, Á. (Ed.), *Historical and linguistic interaction between Inner-Asia and Europe. Proceedings of the 39th Permanent International Altaistic Conference (PIAC) Szeged, Hungary, June 16–21, 1996*. Szeged, 459–471.

Zimonyi, I. (2016). *Muslim Sources on the Magyars in the Second Half of the 9th Century. The Magyar Chapter of the Jayānī Tradition*. East Central and Eastern Europe in the Middle Ages, 450–1450, 35. Eds. Curta, F. – Zupka, D. Leiden–Boston.

Zhivkov, B. (2015). *Khazaria in the Ninth and Tenth Centuries*. Leiden–Boston.

Khazar–Hungarian relations

Extended summary

There are significant differences of opinion on the relation between the Khazars and the Hungarians in Hungarian historiography. According to one dominant opinion, the Hungarians were part of the Khazar Khaganate from the 7th century onwards, and the independence of the Hungarian tribal alliance began in two stages: first in the early 9th century around the 830s and later in the 870s. The other basic view is that the Hungarians came close to the Khazars in the early 9th century and were hostile to each other in the 830s. The Khazars then took the Hungarian tribal union under their rule between 840 and 860, but by the 870s they had managed to gain independence. The common feature of the two basic concepts is the status of independence of the Hungarian tribal alliance before the conquest. However, the two views are not compatible. In this paper I will attempt to explore the contradictions that have led to the emergence of these different views and provide a new interpretation. The classification of the Khazar language among the Turkic languages and its historical consequences was a relevant factor. The interpretation of the Jayhānī tradition is one of the decisive factors in the relationship between the 830s and 870s. The 38th, 39th and 40th chapters of *De administrando imperio* compiled by the Byzantine emperor Constantinos Porphyrogenetos deal with the Khazar–Hungarian relationship in detail. Finally, the role of the Khazar Khaganate in the process of the formation of the Hungarian tribal federation will be considered.

The khagan of the Khazars converted to Judaism during the 9th century. The motives for the khagan's choice can be well reconstructed. There were two great powers in the neighbourhood: Byzantium and the Caliphate. For the Khazar khagan, embracing Christianity or Islam would have meant formally becoming a subject of the ruler of one of the two great powers and at the same time having a decisive cultural influence on that empire. Since there were no such implications for the adoption of Judaism and at the same time Jewish merchants played a prominent role within the Khazar Khaganate, the Khazar khagan's choice is reasonable. The extent of the spread of Judaism is debatable, but in any case, the khagan and his entourage converted to Judaism.

There are written sources for the history of the Hungarians only from the 9th century. The reconstruction of the migrations of the Hungarian federation in the 5th–8th centuries is mainly dependent on historical conclusions from the Old Turkic loanwords in Hungarian. Gombocz explained most of the Old Turkic loanwords (copies) of the Hungarian language before 895 from the Bulgar-Turkic dialects. At the same time, the Khazar language was defined by Gombocz as Common Turkic based on the ethnonym Khazar and one of the names of the Khazar capital, Sarigšīn. These theories were based on the assumption that the Khazar language did not come into contact with Hungarian as it would have to be reflected in the linguistic material. Róna-Tas has shown that the ethnonym of the Khazar was derived from a non-existent verb **qaz-* ‘to wander’, and that its original Turkic form was *qasar*, and perhaps it was copied from the title *Caesar*. Ligeti reviewing the Khazar glosses in written sources and the titles preserved in the Hungarian language, plus the runic authentication of the Khazar letter in Kiev, concluded that the Khazar language also belongs to the Bulgar-Turkic/Chuvash type Turkic branch. This removed the compelling circumstance of looking for the source of Old Turkic vocabulary in Hungarian outside the Khazar Khaganate. Historically, this means that the Hungarian tribal federation may have formed in the vicinity or inside the Khazar Khaganate and the classical approach of the migration theories is no longer valid.

The Jayhānī tradition has come down to us in the works of Ibn Rusta, Gardīzī, al-Marwazī and other authors. In the Hungarian chapter, Ibn Rusta alone preserves a comment on the Khazar–Hungarian relationship: “*It is said that the Khazars entrenched themselves some time ago against the Magyars and other peoples bordering their country.*” This sentence deserves special attention because it is the decisive argument that the Hungarians were independent of the Khazars before the conquest. Moreover, Marquart linked this passage with the construction of the fortress of Sarkel recorded in Byzantine sources. In 839, at the request of the Khazar khagan, the Byzantines built the fortress on the bank of the Don. It became a basic tenet of Hungarian historiography. Kmoskó noted that the detail about entrenchment is an interpolation, as the introductory phrase “it is said” is usually used by Arab authors when quoting from another author. By comparing parallel passages preserving the Jayhānī-tradition in the works of Ibn Rusta, Gardīzī and al-Marwazī, it can be concluded that al-Marwazī’s excerpt from the Hungarian chapter on Slavs can be divided into four units. The further development of the basic text can be reconstructed by means of the parallel texts. In this latter part, the sentence on the Khazar–Hungarian connection has been inserted. So Ibn Rusta’s text bears the imprint of four different hands. The basic text must have been written sometime between 870 and 895. It was then supplemented twice by al-Jayhānī between 910 and 940. So, it is almost impossible that it carries valid information on the events of the 830s. There is no evidence from this passage that the Khazars built a fortress against the Hun-

garians in 839, nor that the Hungarians became independent of the Khazar khagan in that period.

The Emperor Constantine comments on Hungarian-Khazar relations in chapter 38 of the *De Administrando Imperio* using Hungarian dynastical sources: “*The nation of the Turks had of old their dwelling next to Chazaria, in the place which was called Lebedia after the name of its first voivode. ... They lived together with the Chazars for three years and fought in alliance with the Chazars in all their wars. ... That chagan was pleased at this saying, and gave some of his to go with him to the Turks, and after they had talked the matter with the Turks, the Turks preferred that Árpád should be prince rather than Almoutzes his father, for he was of superior parts and greatly admired for wisdom and counsel and valour, and capable of this rule; and so they made him prince according to the custom and ‘zakanon,’ of the Chazars, by lifting him upon a shield. Before this Árpád the Turks had never at any time had any other prince, and so even to this day the prince of ‘Turkey’ is from his family.*” The quoted text leaves no doubt that the Hungarian tribal confederation under Levedi was a part of the Khazar Khaganate serving them with auxiliary troops and the legitimacy of the power of the House of Árpád was derived from the appointment of the Khazar khagan. The 39th and 40th chapters of the DAI tell the story of the Qabars who were of Khazar origin, but during a civil war they revolted and being defeated they joined the Hungarian tribal federation. So Khazars known as Qabar became part of the Hungarian tribal federation.

The Khazar Khaganate was a successor state of the Western Türk Khaganate whose centre lay north of the Caucasus and then on the lower Volga. In 626 the Persians and Avars undertook a siege of Constantinople. Byzantine diplomacy became active to avert the danger: the Byzantine emperor, Heraclius made an alliance with the Western Türks who sent their subjects, the Khazars to attack the Persians via the Caucasus in 628. The unsuccessful Avar siege of Constantinople caused severe disturbances which led to the formation of Kubrat’s empire north of the Black Sea. The Chinese defeated and submitted the Eastern Turks in 630; at the same time, internal crisis weakened the Western Türks, which provided an opportunity for the Khazars to start the process of autonomous rule north of the Caucasus. In the 630s the new power in Arabia, the Caliphate attacked Byzantium and Persia and conquered Persia, Syria, and Egypt. The Muslim troops reached the Caucasus in the 640s. They crossed the Caucasus in 652 and suffered a serious failure against the Khazars, which consolidated the Khazar position. The western Türks submitted to the Chinese in 659, which together with the victory over the Muslims opened new vistas for the Khazars, the foundation of an independent Khaganate. The Khazars extended their power to the territory north of the Black Sea. By 680 AD, the whole of Eastern Europe was under Khazar control.

The relationship between the Caliphate and the Khazar Khaganate changed radically with the rise to power of the Abbasids. At about 800 the Muslim-Khazar trade began to flourish, the trade route followed the former military roads via the passes of the Caucasus, along the Volga and Don to the North. The Khazars paid mainly in furs, wax and slaves, the Muslims in silver dirhams. As these commercial goods were found in the forest zone the Khazars extended their power to the forest where the Finno-Ugric (Burtas) and Slavic (Polyan, Severan, Vyatich) speaking tribes lived. Thus, the nomadic Khazar Khaganate gradually became a trading emporium. At the same time, the Muslim silver flow, which can be traced archaeologically, attracted the interest of the Rus living in Scandinavia, and from the early 9th century they established their first Eastern European centre at Ladoga called Rus Khaganate and became involved in the Volga trade.

A decisive change in the history of the Khazar Khaganate came with the westward migration of the Pechenegs around 895. Although they were able to prevent the Pechenegs from settling in the Caucasus foothills, they no longer had the strength to defend their territory west of the Don, so the Hungarian tribal federation was forced to abandon its territory and move to the Carpathian Basin. With this move, it became clear that the area around the Black Sea had ceased to be under Khazar rule. At the turn of the 9th and 10th centuries, the Khazar Khaganate thus experienced a serious crisis, losing its territory west of the Don, and its monopoly on trade was threatened by the Volga Bulgars. The Khazar Khaganate was effectively limited to the Caucasus foothills and the lower Volga and Don and the Khazar court lost a fifth of its revenue from taxing trade in the 10th century. The Khazar Khaganate was the dominant great power of Eastern Europe from the middle of the 7th century until the 10th century.

The work of Jenő Szűcs is decisive in the study of the formation of the Hungarian tribal federation which became a large ethnic community with gentile consciousness. He defined this special form of ethnic identity from three points of view: 1. A relatively large, homogeneous, blood-related community originating from a common ancestor having a common language and culture. 2. The group is politically organised under strong monarchic rule and only a stable political framework that has existed for two or three centuries can provide a basis for the formation of linguistic and cultural unity and the spread of the belief in a common origin amongst the different subgroups. 3. In social respects, the community is stratified, but most of the individuals share the same customs and laws. This model applies when the ethnic consciousness based on a common origin, tradition, and language coincides with loyalty to the political power and with the consciousness of common law for the free. Following frequent waves of migrations, the Khazars established a stable political entity that lasted for more than 300 years and their Khaganate was the dominant power in Eastern Europe. The durability of the political framework for the Hun-

garians, without which ethnic unification could not take place, was ensured by the Khazar Khaganate.

To sum up, the Khazar Khaganate played an unmistakable role in the formation and consolidation of the Hungarian tribal federation. The stability of the imperial framework ensured the ethnic unification of the Hungarian people, their political consolidation and the strengthening of their military power. By the 9th century, the political weight of the leader of the Hungarian tribal federation had grown to such an extent that he had acquired the third title in the Khazar hierarchy. Clearly, the Hungarian tribal alliance's room for manoeuvre increased and it was able to exert a decisive influence on the policies of the Khazar court. In any case, it was with the conquest of the Carpathian Basin that the Hungarian tribal federation finally left the Khazar sphere of influence, but the Hungarian dynasty derived its legitimacy from the appointment of the Khazar khagan and the Qabar tribe(s) of Khazar origin joined the Hungarian tribal federation.